

«НОВА» ЯДЕРНА ДИПЛОМАТІЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ КРИЗИ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

“NEW” NUCLEAR DIPLOMACY IN THE CONTEXT OF THE CURRENT CRISIS OF THE INTERNATIONAL SECURITY SYSTEM

Лепська Н.В.,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології

Запорізького національного університету
ORCID ID: 0000-0001-6010-423X

Стаття присвячена аналізу сучасної ядерної дипломатії в контексті кризи глобальної системи міжнародної безпеки, викликаної передусім повномасштабною війною Росії проти України та загостренням конфлікту на Близькому Сході між Ізраїлем та Іраном. Сучасні події продемонстрували критичну слабкість чинних міжнародних механізмів контролю над ядерною зброєю, що призвело до підвищення ядерних ризиків і поглиблення недовіри між державами. Ядерна дипломатія, яка ще з часів Холодної війни забезпечувала стримування конфліктів шляхом загрози відплати, сьогодні переживає глибокі трансформації, що пов'язані зі зростанням ядерного шантажу з боку деяких держав, передусім Росії.

У статті розглянуто еволюцію ядерної дипломатії, починаючи від теорії ядерного стримування, заснованої на працях Томаса Шеллінга та Роберта Джервіса, до сучасних викликів, пов'язаних із руйнуванням системи багатосторонніх договорів, таких як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) та Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-III). Особливу увагу приділено аналізу порушень міжнародних зобов'язань з боку Росії, зокрема виходу з договорів про контроль над озброєнням та використання ядерної риторики як інструменту геополітичного тиску.

У статті обґрунтовано необхідність сутнісного осучаснення ядерної дипломатії, її механізмів та інструментарію для адекватного реагування на нові виклики глобальної безпеки. Авторка наголошує на важливості перегляду традиційних механізмів ядерної дипломатії та пошуку нових форм міжнародної взаємодії, що дозволить значно знизити ризики ядерної ескалації.

Основні висновки статті підкреслюють, що сучасна ядерна дипломатія має враховувати нові реалії, у яких ядерні держави, такі як Росія, злочинно використовують свій ядерний потенціал для політичного тиску на світову спільноту. Зокрема, міжнародна спільнота має розробити нові механізми контролю над озброєннями, зміцнити багатосторонні договори та посилити відповідальність ядерних держав за порушення міжнародних норм. У статті підкреслюється, що «нова» ядерна дипломатія має потужний стратегічний потенціал як інноваційної практики зміцнення, з одного боку, національної безпеки демократичних держав та їх цивілізаційної суб'єктності, а з іншого – солідарності світу та світової безпеки загалом.

Ключові слова: ядерна дипломатія, ядерне стримування, міжнародна безпека, роззброєння, криза системи безпеки.

The article analyzes modern nuclear diplomacy in the context of the crisis in the global international security system caused primarily by Russia's full-scale war against Ukraine and the escalation of the conflict in the Middle East between Israel and Iran. Current events have demonstrated the critical weakness of the existing international nuclear arms control mechanisms, which has led to increased nuclear risks and deepened mistrust between states. Nuclear diplomacy, which since the Cold War has been used to deter conflicts through the threat of retaliation, is currently undergoing profound transformations due to the growth of nuclear blackmail by some states, especially Russia.

The article examines the evolution of nuclear diplomacy, starting from the theory of nuclear deterrence based on the works of Thomas Schelling and Robert Jervis to the current challenges associated with the destruction of the system of multilateral treaties, such as the Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT) and the Strategic Arms Reduction Treaty (START III). Particular attention is paid to the analysis of violations of international obligations by Russia, in particular, withdrawal from arms control treaties and the use of nuclear rhetoric as an instrument of geopolitical pressure.

The article substantiates the need for a substantial modernization of nuclear diplomacy, its mechanisms and tools to adequately respond to new challenges to global security. The author emphasizes the importance of revising the traditional mechanisms of nuclear diplomacy and searching for new forms of international cooperation, which will significantly reduce the risks of nuclear escalation.

The main conclusions of the article emphasize that modern nuclear diplomacy should take into account the new realities in which nuclear powers, such as Russia, are criminally using their nuclear potential to exert political pressure on the international community. In particular, the international community should develop new arms control mechanisms, strengthen multilateral treaties, and increase the responsibility of nuclear-armed states for violating international norms. The article emphasizes that the "new" nuclear diplomacy has a powerful strategic potential as an innovative practice of strengthening, on the one hand, the national security of democratic states and their civilizational subjectivity, and on the other hand, the solidarity of the world and global security in general.

Key words: nuclear diplomacy, nuclear deterrence, international security, disarmament, security crisis.

Вступ. Останнім часом дедалі більше дослідників, аналітиків та фахівців у сфері глобальної безпеки актуалізують проблематику ядерної дипломатії у науковому дискурсі та експертних дискусіях. Адже повномасштабна війна Росії проти України, що триває вже третій рік, нинішнє загострення багаторічного конфлікту між Ізраїлем та Іраном, а також загроза розпалу війни на Близькому Сході кардинально змінили сутність ядерної дипломатії, посиливши ядерні ризики, підірвавши цілу низку механізмів глобального контролю і ще більш поглибивши недовіру між країнами. Очевидно, що дипломатичні зусилля щодо запобігання ядерної ескалації зараз як ніколи є вкрай ресурсомісткими та критично важливими для системи глобальної безпеки.

Ядерна дипломатія сфокусувала увагу науковців ще у минулому сторіччі, вже невдовзі після появи атомної зброї. Деякі з тогочасних наукових праць є фундаментальними для з'ясування феномена ядерної дипломатії. Так, на наш погляд, серед доробку інших дослідників доречно відзначити здобутки нобелівського лауреата Томаса Шеллінга – одного з фундаторів теорії ігор та ядерного стримування США. У своїй праці «The Strategy of Conflict» (1960) Т. Шеллінг визначає ядерне стримування як один з інструментів недопущення війни, при цьому це здатність погрожувати противнику непропорційним наслідками у відповідь на агресію [1]. Як зазначає Т. Шеллінг, стримування базується на загрозі відплати, і його успіх залежить від віри супротивника в те, що агресія спричинить відповідь, яка призведе до неприйнятних збитків, навіть якщо така відплата принесе шкоду і тому, хто її завдає. Дослідник вказує на необхідність зміцнення дипломатії стримування та взаємодії як перспективних напрямів мінімізації ризиків застосування ядерної зброї. Не менш значущим є науковий доробок Роберта Джервіса «The Logic of Images in International Relations» (1970) та «The Meaning of the Nuclear Revolution» (1989), де автор доводить ідею революції в стратегічному мисленні після створення ядерної зброї та обґрунтовує такі його новації [2]. По-перше, це зміни в оцінці загроз державами через виникнення ймовірності тотального знищення. По-друге, ядерна загроза призвела до нового виду стратегічної стабільності, яка відома як «детерренс», коли загроза застосування ядерної зброї може запобігти початку нової війни. По-третє, дослідник актуалізує феномен «парадоксу безпеки», де зусилля однієї держави щодо посилення своєї безпеки можуть призвести водночас й до посилення нестабільності, оскільки інші держави починають займатися контрзаходами. Нарешті, Р. Джервіс виводить «нову логіку міжнародних відносин», адже в умовах ядерного стримування традиційні моделі міжнародної політики та війни стали менш

актуальними, і з'явилася необхідність у новому підході до дипломатії та стратегічного планування.

Висновки Р. Джервіса сьогодні переживають своєрідний ренесанс. Адже у сучасних умовах кризи системи глобальної безпеки, переформатування світоустрою та, очевидно, біфуркаційної зміни геополітичних епох назріла потреба переосмислення ядерної дипломатії та її інструментарію щодо запобігання новій світовій війни, оскільки деякі держави зухвало дозволяють собі дуже «гучно брязкати» своїм ядерним арсеналом. Тож **метою** нашої розвідки є обґрунтування необхідності осучаснення ядерної дипломатії, з'ясування сутнісних характеристик «нової» ядерної дипломатії та її стратегічного потенціалу щодо превенції поглиблення військової конфронтації між державами, зменшення ризику ядерних конфліктів в умовах кризи сучасної системи світової безпеки.

Результати дослідження. Зазвичай під ядерною дипломатією розуміють особливу сферу міжнародних відносин, що стосується проблем управління, контролю та запобігання розповсюдженню ядерної зброї та матеріалів. Специфічність цієї сфери водночас підкреслює і її складність, оскільки в ній щільно перетинаються між собою питання безпеки, міжнародного права, дипломатії, геополітичних технологій і політики. До ядерної дипломатії відносять широке коло питань:

- реалізація Договорів про нерозповсюдження ядерного озброєння (ДНЯЗ, ДВЗЯВ, ДЗЯЗ);
- організація контролю над ядерним озброєнням, солідаризація зусиль зі скорочення або обмеження арсеналів ядерних озброєнь (договори СНО між США і Росією);
- діяльність міжнародних інспекцій Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), яке займається моніторингом та інспекцією ядерних об'єктів для перевірки дотримання договорів;
- введення режимів санкцій і заохочень (санкції часто використовуються для тиску на країни, які прагнуть розвитку ядерної зброї, як це було у випадках з Іраном та Північною Кореєю, але водночас існують і дипломатичні заохочення для країн, які відмовляються від ядерної програми);
- дипломатично-переговорні процеси щодо врегулювання конфліктів, пов'язаних з ядерними програмами (наприклад, ядерна угода з Іраном і переговори щодо денуклеаризації Кореїського півострова).

Ядерна дипломатія вимагає від країн не тільки готовності йти на компроміс, а й глибокої взаємної довіри, що робить її особливо складною і важливою для глобальної безпеки, адже це постійне балансування між стримуванням і роззброєнням. Інструментарій ядерної дипломатії спрямований на знаходження балансу між стримуванням (вико-

ристання ядерної зброї як засобу залякування) і прагненням до повного роззброєння (ідеал, якого прагне міжнародна спільнота).

Ядерна зброя є найбільш жахливою за наслідками її застосування, але й водночас вона є потужним запобіжником для стримування світових воєн вже впродовж майже восьми десятиліть. У серпні 1945 р. США скинули дві атомні бомби на Хіросіму та Нагасакі, щоб примусити капітулювати японський уряд, який відхилив умови капітуляції та попередження у випадку їх невиконання, що були зазначені в Потсдамській декларації. Трагедія японських міст поставила тоді все людство перед незаперечуваним фактом – у ядерній війні переможців не може бути, адже тоді обидві сторони конфлікту будуть жертвами атомних вибухів, зазнавши неймовірних людських та інфраструктурних втрат, які можуть бути безповоротними аж до зникнення з лиця земної поверхні. Тож ядерна дипломатія зосереджує свої зусилля на унеможливленні подібних катастроф, і її стратегічний потенціал є неймовірно високим у цьому контексті.

Провідними суб'єктами ядерної дипломатії, за замовчуванням, є передусім держави, що володіють атомною зброєю на своїй території, саме вони є ключовими гравцями в цій дипломатичній грі. Це країни, що входять до так званого «ядерного клубу». Серед них «старі» ядерні держави («ядерна п'ятірка») – США, Росія, Великобританія, Франція, Китай, та «молоді» – Індія, Пакистан та КНДР [4]. Буде доречним нагадати, що Україна (як і інші колишні республіки СРСР Білорусь та Казахстан) мала на своїй території ядерну зброю. Після розпаду СРСР ядерний потенціал нашої країни був третім у світі. Втім свій шлях до без'ядерності Україна розпочала ще з 16 липня 1990 р., коли у Декларації про державний суверенітет Верховною Радою було оголошено принцип «не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї». З 16 листопада 1992 р. Україна є підписантом Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), що набув чинності для нашої держави з 5 грудня 1994 р., коли вона добровільно відмовилася від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки. Ця міжнародна угода, офіційно відома як «Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons), а у більш широкому вжитку як Будапештський меморандум, надавала Україні гарантії безпеки у зв'язку з набуттям нею неядерного статусу. І гарантами безпеки, поряд з Великою Британією та США, виступила також Росія, яка лицемірно порушила свої зобов'язання, розпочавши віроломну загарбницьку війну проти України.

У контексті нашого дослідження варто більш докладно зупинитися на особливостях Договору

про нерозповсюдження ядерної зброї, який є єдиним, обов'язковим для дотримання, зобов'язанням у багатосторонніх домовленостях щодо роззброєння держав, які володіють ядерною зброєю. Він є одним із фундаментальних міжнародних нормативних актів для реалізації інструментів ядерної дипломатії, слугує основою для мультилатеральних переговорів, відіграючи засадничу роль у запобіганні розповсюдженню ядерної зброї та у створенні міжнародної системи безпеки та міждержавної довіри, спрямованої на унеможливлення ядерних конфліктів.

ДНЯЗ був розроблений Комітетом з роззброєння ООН з метою завадити розширенню кола держав, що мають ядерну зброю, забезпечити необхідний міжнародний контроль за виконанням державами узятих за умовами Договору зобов'язань щодо обмеження можливості виникнення збройного конфлікту із застосуванням такої зброї, створити можливості для мирного використання атомної енергії [5].

Незадовго до підписання ДНЯЗ Радою Безпеки ООН під головуванням представника США була ухвалена резолюція № 225 від 19 червня 1968 року «Питання про заходи із забезпечення безпеки держав-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, які не володіють ядерною зброєю». Цей документ чітко гарантує безпеку державам, що не мають ядерної зброї, у разі агресії проти них держави, що ядерною зброєю володіє [6].

Зокрема, у положеннях, що є вкрай актуальними й на сьогодні, підкреслюється, що Рада Безпеки:

1. Визнає, що агресія з використанням ядерної зброї або загроза такої агресії проти держави, яка не володіє ядерною зброєю, створила б обставини, в яких Рада Безпеки та насамперед її постійні члени, які мають ядерну зброю, повинні були б негайно діяти відповідно до їхніх зобов'язань згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй.

2. Вітає намір, висловлений деякими державами щодо того, що вони забезпечать або підтримують надання негайної допомоги згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй будь-якій державі-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, яка не володіє ядерною зброєю, яка є жертвою акту чи об'єкта загрози агресії з використанням ядерної зброї.

3. Знов підтверджує, зокрема, невіддільне право, яке визнається статтею 51 Статуту, на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на члена Організації Об'єднаних Націй, доти, доки Рада Безпеки не вчинить заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру та безпеки [6].

На основі цієї резолюції був розроблений Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, який підписаний 1 липня 1968 року та набув чинності

5 березня 1970 року. Дія договору з 25 років (як це планувалося на момент його заснування) була продовжена у 1995 році країнами-учасниками не визначений термін без будь-яких додаткових умов. Загалом до Договору приєдналася 191 держава, що є найбільшим показником приєднання до угод про обмеження озброєнь і роззброєння, і це є промовистим свідченням важливості Договору. На сьогодні лише Ізраїль, Індія, Пакистан та Північна Корея (яка спочатку приєдналася до Договору, але порушила та у 2003 вийшла) з-поміж незалежних держав світу не ратифікували ДНЯЗ. Показово, що з названих чотирьох країн останні три «молоді» ядерні держави не є легітимними членами ядерного клубу, але ж неприховано проводять ядерні випробування і відкрито заявляють про те, що мають ядерну зброю. Варто зауважити, що у Договорі надається визначення держави, що володіє ядерною зброєю, як держави, яка розробила та підірвала ядерну зброю або будь-який інший ядерний вибуховий пристрій до 1 січня 1967 року. Тож саме «старі» ядерні держави – постійні члени Радбезу ООН – є легітимними й офіційно вважаються ядерними державами.

Суть ДНЯЗ полягає у концептуальному змісті трьох засадничих ідей, які називають іноді системою трьох стовпів або трьох принципів [7]:

– *нерозповсюдження* – ядерні держави зобов'язуються не передавати ядерну зброю іншим країнам, а держави, які не мали ядерної зброї на момент підписання ДНЯЗ, зобов'язуються не розробляти або не отримувати;

– *роззброєння* – держави, які мають ядерну зброю (зокрема п'ять офіційних ядерних держав: США, Росія, Китай, Франція та Велика Британія), зобов'язуються вести переговори для скорочення свого арсеналу з метою повного роззброєння;

– *мирне використання ядерної енергії* – ДНЯЗ дозволяє державам використовувати ядерні технології в мирних цілях (наприклад, для виробництва електроенергії); для досягнення мети нерозповсюдження ядерної зброї та як захід зміцнення довіри між державами-учасниками, Договір встановлює систему гарантій під відповідальність Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), які використовуються для перевірки дотримання Договору шляхом інспекцій МАГАТЕ.

Учасники ДНЯЗ відповідно до пункту 3 статті VIII переглядають його положення кожні п'ять років на своїх Оглядових конференціях. Остання з них відбулася у Нью-Йорку 01-26 серпня 2022 року, коли вже впродовж кількох місяців тривала геноцидна війна злочинного путінського режиму проти України, а Запорізька АЕС зазнала мілітаризації під окупацією Росії, яка своїми терористичними діями та систематичним ядерним шантажем підірвала основи нинішнього світоустрою, створила безпрецедентні ядерні ризики для всього

людства та зруйнувала систему ядерної безпеки. На цій 10-й Оглядовій конференції ДНЯЗ країни-учасниці не змогли дійти підсумкової згоди щодо оновлення Договору через неправомірну поведінку Росії. Робота конференції ДНЯЗ із роззброєння й досі лишається заблокованою. Засади Договору про нерозповсюдження ядерної зброї підірвані також і провокативними заявами Росії щодо її намірів розмістити на території Білорусі тактичну ядерну зброю. Тож, Росія підтверджує свою хронічну нездатність бути відповідальним розпорядником ядерної зброї як засобом стримування та попередження війни, а не інструментом погроз та залякування [5].

Наміри зруйнувати сьогоденну архітектуру міжнародного миру та безпеки засвідчують й інші вкрай деструктивні дії злочинної російської держави. Так, 3 січня 2022 р. була розроблена та оприлюднена Спільна заява постійних членів Радбезу ООН США, Великої Британії, Китаю, Росії та Франції, які офіційно володіють ядерною зброєю. Це був один з відповідальних кроків в межах реалізації політики ядерного стримування та обмеження гонки озброєнь. У цьому документі висувалися вимоги – без'ядерні держави не змінюють свого статусу, а ядерні (передусім Росія та США) повинні поступово зменшувати ядерні арсенали, що має гарантувати іншим країнам переважно мирне розв'язання міжнародних конфліктів. Передбачалося, що до цього процесу мають залучитися інші ядерні країни – Ізраїль, Індія, Пакистан та Північна Корея. І вже через півтора місяця після Спільної заяви Росія як «гарант безпеки України» розпочала проти нашої держави повномасштабну війну, маскуючи це евфемізмом «спеціальна воєнна операція». Загрози РФ застосувати ядерну зброю проти нашої держави постійно лунають з цього часу від високопосадовців та пропагандистів країни-агресорки. Вже 28 лютого 2022 року Путін доручив перевести стратегічні сили стримування (а це йдеться про стратегічну ядерну зброю) в особливий режим. У червні 2022 року на петербурзькому економічному форумі російський президент заявив: «... всі повинні знати, що у нас є, і що ми будемо застосовувати, якщо це буде потрібно для захисту нашого суверенітету» [8].

Наступним кроком Росії на її шляху ядерної ескалації стало призупинення нею своєї участі у новому Договорі про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь (відомий як СНО-III або New START) 21 лютого 2023 року, про що заявив В. Путін у ході свого щорічного звернення до Федеральних зборів. Російський очільник наголосив, що його країна не виходить з Договору повністю, а лише призупиняє участь, посилаючись на недружні дії НАТО та США, звинувачуючи останніх у нібито недотриманні

умов Договору (хоча доказів щодо цього Росія так і не надала). Договір СНО-III (був підписаний у 2010 році) – це останній договір, що залишався в силі, між Росією та США, який обмежував ядерні арсенали обох держав. Генсек НАТО Єнс Столтенберг закликав тоді Росію переглянути своє рішення про призупинення своєї участі у договорі про СНО, а президент США Джо Байден назвав його «великою помилкою» [9]. У відповідь США вжили цілу низку контрзаходів (припинення надання певних повідомлень, які вимагаються за СНО-III, утримання від сприяння інспекційної діяльності на своїй території шляхом анулювання чинних віз, виданих російським інспекторам та членам екіпажів літаків за СНО-III і т. ін.). Як йдеться в заяві Державного департаменту США, їхні «контрзаходи...повністю відповідають міжнародному праву. Вони є пропорційними, зворотними і відповідають усім іншим правовим вимогам. Міжнародне право дозволяє такі заходи, щоб спонукати державу повернутися до виконання своїх міжнародних зобов'язань». СНО-III мав діяти до лютого 2026 року, тож його призупинення з боку Росії робить нестабільною її співпрацю з США з питань скорочення озброєння, є дуже серйозним ударом по міжнародній системі контролю над ядерною зброєю та є ще одним доказом її відвертих намірів зруйнувати мир та систему глобальної безпеки.

Окремо варто звернути увагу на такий надважливий документ як Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ), який був схвалений Генеральною Асамблеєю ООН у 1996 році. Його підписали 185 країн і ратифікували 170, включаючи три держави з «ядерної п'ятірки» – Франція, Великобританія та Росія. Остання підписала цей договір 24 вересня 1996 і ратифікувала 27 травня 2000 року. Однак у середині жовтня 2023 року нижня палата російського парламенту прийняла закон про відкликання ратифікації ДВЗЯВ, а президент РФ підписав цей закон вже 2 листопада, що є черговою ескалацією ядерного шантажу та провокацією з боку путінського режиму. ЄС одразу ж гостро зреагував на цю подію через заяву Жозепа Борреля: «Європейський Союз глибоко шкодує про це рішення Росії. Усі країни-члени ЄС ратифікували ДВЗЯВ і протягом багатьох років працюють над його посиленням і набуттям чинності. Договір є інструментом надзвичайної важливості для ядерного роззброєння та нерозповсюдження. Він встановив потужну норму проти ядерних випробувань, яку поважають у всьому світі» [10]. Як зазначив головний дипломат ЄС, рішення Росії ставить під загрозу всю міжнародну архітектуру ядерного нерозповсюдження та контролю над озброєннями та несе загрози для світової стабільності. Ж. Боррель підкреслив, що для міжнародного миру та безпеки вкрай важливо, щоб

усі держави повністю дотримувалися мораторію на випробувальні вибухи ядерної зброї чи будь-які інші ядерні вибухи та утримувалися від будь-яких дій, що суперечать об'єкту та меті Договору. Тож ЄС закликав Росію поважати цілі та завдання Договору. За словами очільника дипломатії Євросоюзу, відмова від участі у ДВЗЯВ є найгіршою дією для Росії як постійного представника в Раді Безпеки ООН [10]. Доречно зауважити, що ДВЗЯВ не набув чинності, попри той факт, що його ратифікували 170 країн. За умовами він має бути підписаний та ратифікований 44 конкретними державами, які мають ядерні технології, але з них до сьогоднішнього дня 8 країн ще не ратифікували (Китай, США, Єгипет, Індія, Іран, Ізраїль, КНДР, Пакистан). Тож поле для реалізації механізмів ядерної дипломатії тут ще широко відкрито. Втім прецедент, який створила Росія своїм відкликанням ратифікації є дуже небезпечним. Особливо це відчутно на тлі підтримки дій путінського режиму російським суспільством, 29% якого вважають, що їхнє керівництво готове застосувати ядерну зброю проти України «у разі потреби», більш того вони вважають це виправданим. Такі дані опитування РБК-Україна з посиланням на результати опитування незалежного «Левада-центр», яке проведено 20-23 квітня 2023 року. За результатами цього ж опитування схвально ставляться до війни проти України близько 73% росіян [11].

Така висока підтримка підживлюється систематичними виступами численних російських політиків, медійників та псевдоекспертів, які фактично виступають рупором ядерної громадської дипломатії Росії, неодноразово натякаючи на можливість застосування ядерної зброї під час війни проти України, що стало важливою дипломатичною і стратегічною проблемою для світової спільноти. Ці заяви порушили питання про реальну загрозу використання ядерної зброї вперше з часів Холодної війни. Подібні загрози підірвали табу на застосування ядерної зброї, яке формувалося протягом десятиліть. Для прикладу наведемо кричуще агресивні заяви доктора історичних наук та почесного голови президії ради із зовнішньої та оборонної політики РФ. Сергія Караганова, які він виклав у своїй статті «Тяжкое, но необходимое решение» у журналі «Россия в глобальной политике» у червні 2023 року: «Доведеться відновлювати переконливість ядерного стримування, знижуючи неприпустимо задертий поріг застосування ядерної зброї, розважливо, але швидко йдучи вгору сходами стримування-ескалації. Перші кроки вже зроблено відповідними заявами президента та інших керівників, початком розгортання в білорусі ядерної зброї та її носіїв, підвищенням боєдатності сил стратегічного стримування... Справа може дійти й до попередження співвітчизників та всіх людей доброї волі про необхідність залишити

місця проживання поблизу об'єктів, які можуть стати цілями ядерних ударів у країнах, які безпосередньо підтримують київський режим. Противник повинен знати, що ми готові завдати удару відплати на випередження за всі його нинішні та минулі агресії, щоб запобігти сповзанню до глобальної термоядерної війни» [8].

Тож світ має шукати адекватні результативні відповіді на злочинні вчинки Росії, яка є однією з провідних ядерних країн сучасності, має нести високу відповідальність за такий статус перед усім людством, але ж навпаки спекулятивно його використовує своїми діями і представляє безпрецедентну загрозу агресії. І не тільки проти України, яка не володіє ядерною зброєю, а й проти усієї світової спільноти. Тімоті Сейл, говорячи про часи холодної війни та роль НАТО в ній, пише: «Доки існувала держава з достатньою військовою силою ...здатна кинути виклик іншим урядам, було необхідно мати систему захисту, яка не лише мінімізувала б ризик шантажу, а й переконала потенційного шантажиста взагалі не висувати своїх вимог» [12, с. 276]. Те саме завдання стоїть і наразі перед цивілізованим світом, що повсякчас намагається відпрацювати ефективні механізми ядерної дипломатії, що здатні уберегти світ від катастрофи ядерної конфронтації та взагалі заборонити ядерну зброю.

Така спроба була зроблена Договором про заборону ядерної зброї [13], який схвалений 7 липня 2017 року в штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку, його тоді підтримала 122 країни світу. Договір (ДЗЯЗ) є першою міжнародною юридично зобов'язальною угодою, яка забороняє розробку, виробництво, випробування, володіння та використання атомної зброї, а кінцевою метою має бути її повна ліквідація. Крім того, це перша угода, яка містить положення, що сприяють подоланню несприятливих гуманітарних наслідків застосування ядерної зброї.

Дослідники з Американської федерації науковців Ганс Крістенсен та Роберт Норріс наводять разючу статистику, що станом на середину 2017 року у світі було близько 15 000 одиниць ядерної зброї, які знаходились на 107 базах у 14 країнах. Близько 9 400 з них перебували на військових арсеналах; решту зняли з озброєння та тримали на базах зберігання в очікуванні остаточної утилізації. Близько 4 000 одиниць були в оперативній готовності, близько 1 800 перебували на бойовому чергуванні та готові до використання. Найбільше ядерної зброї є у США та Росії, які володіють 93 % світового арсеналу [14].

Тож, прогресивність та своєчасність цієї міжнародної угоди є безперечною. На сьогодні її підписали 86 держав і вже 65 держав ратифікували. ДЗЯЗ фактично набрав чинності 22 січня 2021 року, коли ратифікувала остання 50-та дер-

жава, що його підписала. Однак ядерні держави поки що тримаються осторонь від Договору. Документ не підтримали жодна з дев'яти держав, які, як вважається, мають ядерну зброю. Це Велика Британія, Китай, Франція, Індія, Ізраїль, Північна Корея, Пакистан, Росія та США. Навіть Японія, єдина країна, яка зазнала ядерних ударів, не підтримує договір, вважаючи документ нерелістичним. Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш заявив, що Угода про заборону ядерних озброєнь (TPNW) «є важливим кроком до цілі зробити світ вільним від ядерних озброєнь і сильною демонстрацією підтримки за багатосторонній підходи до ядерного роззброєння». А. Гутерріш високо оцінив «перший багатосторонній договір про ядерне роззброєння за останні два десятиліття» і закликав усі держави «спільно реалізувати цю амбіцію щодо просування спільної безпеки» [15]. Нинішнє розростання кризи системи міжнародної безпеки внаслідок повномасштабної війни Росії проти України, загострення близькосхідного конфлікту та інших гарячих точок сучасної геополітики змушують уряди держав (хоч, на жаль, це відбувається дуже повільно) усвідомлювати, що вже вийшов час для дотепних висловлювань, які часто-густо мають декларативний зміст занепокоєння, схвилювання чи осуду агресії.

Тож наразі ядерна дипломатія переживає своє оновлення і має набувати іншого змісту. Узагальнюючи чинники, що вплинули на актуалізацію цього тренду «нової» ядерної дипломатії, відзначимо:

- *повернення загрози застосування ядерної зброї*, і передусім суб'єктом загроз виступає одна з найбільших ядерних держав Росія;
- *послаблення наявних домовленостей* з ядерної безпеки, а відпрацьовані раніше міжнародні механізми контролю над озброєннями опинилися під загрозою;
- *загроза ядерній інфраструктурі*, й однією з ключових подій стало захоплення і бойові дії навколо найбільшої в Європі Запорізької атомної електростанції;
- *політика ядерного стримування*, важливість якої продемонструвала війна як для країн НАТО, так і для Росії;
- *ескалація гонки озброєнь*, адже країни (передусім ЄС) стали посилювати свою оборону, включно із системами протиракетної оборони, а це ставить під загрозу майбутнє угод з контролю над озброєннями та роззброєння;
- *посилення морального тиску на ядерні держави* з питань відповідальності та контролю за використанням ядерної зброї, при цьому в центрі уваги світової спільноти знов Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ);
- *ізоляція Росії в сучасній ядерній дипломатії*, оскільки санкції та дипломатична ізоляція Росії

після початку війни також вплинули на її участь у ядерних переговорах і форумах, а це ускладнило міжнародне співробітництво з питань ядерної безпеки та контролю над озброєннями, оскільки Росія залишається однією з ключових ядерних держав.

Отже, для сучасної ядерної дипломатії назріла нагальна необхідність відпрацювання нових механізмів приборкання ядерних ризиків, що новою хвилею накрили сьогоденний світ, який виявився неготовий адекватно відповісти на них. Багато механізмів глобального контролю підірвано, поглибивши недовіру між країнами. Майже релігійна віра в те, що володіння ядерною зброєю є основним, чи не єдиним, інструментом стримування ядерного конфлікту, саме й призвела до теперішньої ситуації безпрецедентного загострення кризи системи міжнародної безпеки. Політика ядерного стримування, яка є сьогодні основою ядерної дипломатії, засвідчила свою недосконалість, на що вказують вітчизняні науковці Олександр Потехін та Юрій Клименко, слушно наводячи міркування щодо цього аспекту Реймона Арона [16, с. 326]. Французький дослідник у своїй праці «Мир і війна між націями» зауважував, що: «Якби термоядерна війна була неможливою, хіба можна залякати (стримувати) когось погрозою, про виконання якої годі й думати? У цьому якраз і полягає парадокс термоядерного залякування: якщо погрозу здійснити неможливо, хіба її можна використовувати як засіб залякування? Якщо погроза використовується, то і суб'єкт, й об'єкт залякування вважають її реалізацію вірогідною. ... Скажуть, виконання погрози, звичайно, цілком імовірно, інакше залякування не спрацює. Однак усі держави, що володіють цією жахливою зброєю, відчувають палке бажання її не застосовувати. Вони вперше готуються до війни, якої не хочуть вести. Від часу ударів помсти в Хіросімі та Нагасакі все відбувається так, наче людство присягнуло застосовувати лише зброю вчорашнього, зберігаючи на складах зброю завтрашнього дня» [17, с. 372].

Тож «нова» ядерна дипломатія має набути якості стратегічної мудрості. Її інструментарій, що більш-менш був відповідний до геополітичних викликів часів Холодної війни, зараз демонструє свою неефективність. Сподівання, що ядерні держави будуть вести себе відповідально, часто так і залишаються сподіваннями, непідкріпленими практичними механізмами імплементації, як бачимо, скажімо, в тому ж Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї. Він містить 11 статей, утім усі вони про зобов'язання держав, що їх підтримують, однак питання про те, що має бути з державою, яка порушила ці зобов'язання, відкриті. Реакція світової спільноти у вигляді санкцій щодо порушника, як бачимо сьогодні, є не дуже ефективною, якщо не сказати неефективною.

Наприклад, всупереч санкціям, Росія залишається головним експортером атомних електростанцій. Вона бере участь у будівництві понад третини нових реакторів у світі, зокрема в Китаї, Індії, Ірані та Єгипті, про це пише Financial Times. Відносини, які Росія вибудовує через ядерні проекти, перевершують навіть тривалі контракти на постачання газу трубопроводами, зазначає газета. Саме вторгнення в Україну змусило Росію переосмислити свій підхід до ядерної дипломатії. Росія через Росатом зараз охоплює деколонізовані країни Азії, Африки та Латинської Америки. Згідно з річними звітами Росатома, закордонні проекти – зокрема, будівництво атомних електростанцій, експорт збагаченого урану та інші ініціативи – становлять близько половини його загального доходу. У 2023 році Росатом заробив \$16,2 млрд від цих проектів, порівняно з \$11,8 млрд у 2022 році. За останнє десятиліття цей дохід збільшився більш ніж удвічі [18]. Тож ядерна дипломатія Росії має фактично експансіоністський характер.

Але ж варто наголосити на тому, що сьогодні відбувається боротьба не стільки за ринки та доступ до ресурсів, що було притаманне геополітичній конкуренції минулого, скільки за право визначати майбутнє у конкуренції за визнання кращої моделі суспільного розвитку. Історична місія ядерної дипломатії в цьому контексті є неймовірно важливою. Адже, на відміну від інших різновидів дипломатії, саме ядерна дипломатія має найвищий ступінь відповідальності та стратегічності, оскільки її механізми спрямовані на унеможливлення ядерної катастрофи, внаслідок якої вся людська цивілізація може взагалі зникнути. Тому внесок кожної держави, що відповідально (а не з численними шахрайськими маніпуляціями, як це робить Росія) імплементує інструментарій ядерної дипломатії, є солідарним внеском у збереження миру у всьому світі як цілісної системи, де кожна країна є її невіддільним структурним елементом.

Як це не важко усвідомлювати, однак просто ізоляція держави-агресорки, що займається ядерним тероризмом та шантажем, не спрацює стовідсотково ефективно. Відомий американський політолог Грехем Аллісон навів дуже влучну аналогію у своїй праці «Destined for War» (2017), коли розмірковував про стан відносин США та Росії під час Холодної війни. Він вважає, що можливо ця аналогія і не дуже й коректна, однак точно відображує особливості відносин США та СРСР. А. Грехем пише, що тодішній розвиток технологій зробив ці дві країни нерозлучними сіамськими близнюками: у кожного з них є голова, мозок та воля діяти, хребет у них зрісся в єдине ціле, а у спільних грудях б'ється спільне серце. Якщо воно припинить битися, помруть обидва. Сьогодні ця аналогія не втратила своєї актуальності і вимагає нового осмислення. І Росія, і США зберегли

свої ядерні арсенали наддержав. На думку А. Грехема, «...якою б зловмисною, демонічною, небезпечною не була Росія, яким би великим не було бажання її придушити, але ж США мають пристосуватися до спільного співіснування, інакше усім загрожує загибель» [19, р. 185-186]. Бо ядерну війну неможливо виграти. Тому їй не варто й розпочинати і треба всіляко уникати

Тож, на нашу думку, аналогію А. Грехема доречно екстраполювати й на розуміння сутності сучасної оновленої ядерної дипломатії як комплексу заходів, які застосовуються щодо міжнародної спільноти держав (також і недержавних акторів, які широко залучаються у світові політичні процеси). В контексті переосмислення сутності осучасненої ядерної дипломатії маємо розуміти її як системну цілісність, де кожний її учасник одночасно виконує функції як суб'єкта, так і об'єкта ядерної дипломатії, незалежно від того, володіє він ядерним потенціалом чи ні. До того ж проблеми ядерного роззброєння та контролю над ядерним озброєнням стоять на порядку денному як будь-якої окремої держави, так загальносвітової спільноти як цілісності. Цей підхід системної зв'язаності змінює фокус докладання консолідованих зусиль ядерної дипломатії. Таке розуміння її осучасненої сутності узгоджується з концепцією reaseengineering [20], яка визначається як цілісна всеосяжна політика у відстоюванні миру, стійкості та резильєнтності суспільства до готовності фазових переходів від миру до війни, від війни до миру. При цьому засадничими є суворе дотримання норм міжнародного права, збереження економічного та соціального потенціалу, органічної солідарності демократичного світу, захист прав людини та сталого розвитку суспільства.

Висновки. Таким чином, ядерна дипломатія сьогодні стикається з безпрецедентними викликами, які потребують комплексних рішень. Ключовим моментом, який відрізняє сучасну ситуацію від попередніх криз, є зростання ризиків ядерної ескалації через активне використання ядерного шантажу як інструменту тиску на міжнародну спільноту. Росія, порушивши свої міжнародні зобов'язання, включно з умовами Будапештського меморандуму, продемонструвала, що готова використовувати свій ядерний арсенал як засіб для забезпечення політичних та військових цілей. Війна проти України стала не лише прикладом конвенційної військової агресії, але і ядерного шантажу, який суттєво підвищив ризики конфлікту глобального масштабу.

За цих умов міжнародні механізми ядерної дипломатії, які спираються на багатосторонні договори, такі як ДНЯЗ та СНО-III, зазнали серйозних ударів. Вихід Росії з цих договорів, а також постійні порушення їхніх умов, зокрема у зв'язку

з призупиненням участі в СНО-III, демонструють, що механізми, розроблені в умовах біполярного світу Холодної війни, більше не є ефективними. Ядерна дипломатія, яка раніше ґрунтувалася на принципах стримування і взаємної гарантії безпеки, потребує серйозного перегляду та адаптації до нових геополітичних умов. Варто застосовувати нові стратегічні підходи до ядерної дипломатії, які б не лише підтримували принципи нерозповсюдження, але й забезпечували відповідальність ядерних держав за порушення міжнародних норм.

Більш того, сучасна криза системи глобальної безпеки вимагає також і нових форм міжнародної взаємодії в рамках оновленої ядерної дипломатії, які б включали як держави з ядерною зброєю, так і країни, що її не мають, але зазнають загрози. Важливу роль тут відіграє не лише система міжнародних договорів, але й організація таких інституцій, як МАГАТЕ, яка відповідає за контроль за ядерними об'єктами та забезпечення безпеки в цій сфері. Однак у сучасних умовах роботи таких інституцій стає недостатньою, оскільки загрози ядерного конфлікту набули нових форм, які виходять за межі традиційних рамок стримування та взаємної відповідальності. Військові дії навколо Запорізької АЕС, ядерний шантаж, до якого постійно вдається Росія, ядерні випробування в інших регіонах світу, такі як Північна Корея, гостро ставлять питання про необхідність посилення механізмів контролю та нових форм ядерної дипломатії. Сучасні механізми нерозповсюдження та контролю ядерної зброї потребують перегляду, особливо у світлі того, що деякі держави використовують ядерний арсенал не лише як засіб стримування, але і як інструмент для досягнення геополітичних цілей. Нинішня криза системи глобальної безпеки засвідчила, що механізми стримування, які базувалися на взаємній загрозі ядерного знищення, мають свої обмеження. Наразі варто відпрацьовувати механізми «нової» ядерної дипломатії в рамках концепції reaseengineering, що має потужний стратегічний потенціал як інноваційної практики зміцнення, з одного боку, національної безпеки кожної конкретної держави та її цивілізаційної суб'єктності, а з іншого – солідарності світу та світової безпеки загалом. При цьому важливим елементом «нової» ядерної дипломатії мають стати перегляд відповідно до нових геополітичних реалій та кардинальне зміцнення системи міжнародного права. Підтримка міжнародних норм і стандартів є ключовою для забезпечення стабільності у світі. І міжнародна спільнота повинна активізувати консолідовані зусилля для створення нових правових інструментів, які б не лише регулювали питання ядерного озброєння, але й включали механізми найвищої відповідальності за порушення міжнародних норм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Schelling T.C. The Strategy of Conflict. Cambridge and London : Harvard University Press, 1960. 309 p.
2. Robert J. The Logic of Images in International Relations. Prinestone University Press, 1970. 281 p.
3. Robert J. The Meaning of the Nuclear Revolution. Cornell University Press, 1989. 266 p.
4. Ядерний клуб: які країни володіють найбільш смертоносною зброєю. *Chas News*. URL: <https://chas.news/current/yadernii-klub-yaki-kraini-volodiyut-naibilsh-smertonosnoyu-zbroeyu>.
5. Контроль над озброєннями та нерозповсюдження ЗМЗ. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/pitannya-mizhnarodnoyi-bezpeki/kontrol-nad-ozbroyennymi-ta-nerozpovsyudzhennnya-zmz>.
6. Question Relating to Measures to Safeguard Non-Nuclear-Weapon States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. *United Nations*. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/248/36/pdf/nr024836.pdf>.
7. Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT). *International Atomic Energy Agency*. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>
8. Печерський А. Гарантії безпеки державам, що не мають ядерної зброї: 55 років резолюції Радбезу ООН. *Армія Інформ*. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/19/garantiyi-bezpeky-derzhavam-shho-ne-mayut-yadernoyi-zbroyi-55-rokiv-rezolyucziyi-radbezu-onn/>
9. США заморожують співпрацю з РФ за договором про ядерні озброєння, який Москва «призупинила». *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/17/162889/>
10. Левицька К. ЄС відреагував на вихід Росії з договору про заборону ядерних випробувань. *РБК Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/es-vidreaquvav-vihid-rosiyi-z-dogovoru-zaboronu-1698958016.html/amp>
11. Близько 30% жителів Росії чекають від Путіна ядерного удару по Україні. *РБК Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/blizko-30-rosiyan-chekayut-vid-putina-derного-1684137415.html>
12. Сейл Т.Е. Міцний альянс: Історія НАТО й глобального післявоєнного порядку. Харків : ВД «Фабула», 2023. 368 с.
13. The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, TPNW. *United Nations Office for Disarmament Affairs*. URL: <https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/tpnw/>
14. Kristensen H. M., Norris R. S. Worldwide deployments of nuclear weapons. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2017. № 73 (5). P. 289-297. DOI: <https://doi.org/10.1080/00963402.2017.1363995>
15. Набув чинності договір про заборону ядерної зброї. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yaderna-zbroya/31063921.html>
16. Потехін О., Клименко Ю. Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі ХХ – початку ХХІ ст. Київ : Дух і Літера, 2023. 552 с.
17. Арон Р. Мир і війнам між націями. Київ : МП «Юніверс», 2000. 686 с.
18. «Ядерна дипломатія». Росія будує третину нових реакторів у світі та зберігає вплив у ЄС. *Ліга.Бізнес*. URL: <https://biz.liga.net/ua/all/tek/novosti/yaderna-dyplomatiia-rosiia-buduie-tretynu-novykh-reaktoriv-u-sviti-ta-zberihaie-vplyv-u-yes>
19. Allison G. *Destiny for War*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2017. 384 p. URL: <https://dokumen.pub/destiny-for-war-can-america-and-china-escape-the-thucydides-trap-9780544935273-9780544935334.html>
20. Lepski M., Lepska N., *The War in Ukraine and its Challenge to NATO: Peacekeeping to Peace Engineering. American Behavioral Scientist (ABS) (SAGE Publications)*. 2023. T. Volume 67. Issue 3. P. 402–426. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/00027642221144833>

REFERENCES:

1. Schelling, T. C. (1960). *The Strategy of Conflict*. Cambridge and London: Harvard University Press.
2. Jervis, R. (1970). *The Logic of Images in International Relations*. Princeton University Press.
3. Jervis, R. (1989). *The Meaning of the Nuclear Revolution*. Cornell University Press.
4. Chas News. (n.d.). *Yadernyi klub: yaki krainy volodiut naibilsh smertonosnoyu zbroeyu*. [The nuclear club: which countries have the most lethal weapons.]. Retrieved from <https://chas.news/current/yadernii-klub-yaki-kraini-volodiyut-naibilsh-smertonosnoyu-zbroeyu> [in Ukrainian].
5. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. (n.d.). *Kontrol nad ozbroyenniami ta nerozposiudzhenniam ZMZ*. [Arms control and non-proliferation of WMD]. Retrieved from <https://mfa.gov.ua/pitannya-mizhnarodnoyi-bezpeki/kontrol-nad-ozbroyennymi-ta-nerozpovsyudzhennnya-zmz> [in Ukrainian].
6. United Nations. (n.d.). *Question Relating to Measures to Safeguard Non-Nuclear-Weapon States Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*. Retrieved from <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/248/36/pdf/nr024836.pdf>
7. International Atomic Energy Agency. (1970). *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT)*. Retrieved from <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1970/infcirc140.pdf>
8. Pecherskyi, A. (2023). *Harantii bezpeky derzhavam, shcho ne maiut yadernoi zbroi: 55 rokiv rezoliutsii Radbezu OON*. [Security guarantees for states that do not have nuclear weapons: 55 years of the UN Security Council

- resolution]. Retrieved from <https://armyinform.com.ua/2023/06/19/garantiyi-bezpeky-derzhavam-shho-nemayut-yadernoyi-zbroyi-55-rokiv-rezolyucziyi-radbezu-oon/> [in Ukrainian].
9. European Pravda. (2023). SShA zamorozhuiu spivpratsiu z RF za dohovorom pro yaderni ozbroiennia, yakii Moskva "pryzupynyla." [The US freezes cooperation with the Russian Federation under the nuclear weapons treaty, which Moscow "suspended"]. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/1/7162889/> [in Ukrainian].
 10. Levytska, K. (2023). YeS vidreahuvav na vykhid Rosii z dohovoru pro zaboronu yadernykh vyprobuvan. [The EU reacted to Russia's withdrawal from the Nuclear Test Ban Treaty]. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/es-vidreaguvav-vihid-rosiyi-z-dogovoru-zaboronu-1698958016.html/amp> [in Ukrainian].
 11. RBK Ukraine. (2023). Blyzko 30% zhytelei Rosii chekaiut vid Putina yadernoho udaru po Ukraini. [About 30% of Russians expect Putin to launch a nuclear attack on Ukraine.]. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/blizko-30-rosiyan-chekayut-vid-putina-dernogo-1684137415.html> [in Ukrainian].
 12. Sale, T. (2023). Mitsnyi alians: Istoriia NATO y hlobalnoho pisliavoiennoho poriadku. [A Strong Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order]. Kharkiv: VD "Fabula." [in Ukrainian].
 13. United Nations Office for Disarmament Affairs. (n.d.). *The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons (TPNW)*. Retrieved from <https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/tpnw/>
 14. Kristensen, H. M., & Norris, R. S. (2017). Worldwide deployments of nuclear weapons 2017. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 73(5), 289-297. <https://doi.org/10.1080/00963402.2017.1363995>
 15. Radio Svoboda. (2021). Nabuv chynnosti dohovir pro zaboronu yadernoi zbroi. [The Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons entered into force]. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yaderna-zbroya/31063921.html> [in Ukrainian].
 16. Potekhin, O., & Klymenko, Yu. (2023). Heopolityka proty bezpeky: soiuznytske strymuvannia ahresii v Yevropi XX – pochatku XXI st. [Geopolitics versus security: allied deterrence of aggression in Europe in the 20th and early 21st centuries]. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
 17. Aron, R. (2000). *Myr i viina mizh natsiiamy*. [Peace and wars between nations]. Kyiv: MP «Universal». [in Ukrainian].
 18. Liga.Business. (2023). Yaderna dyplomatiia: Rosiia buduie tretynu novykh reaktoriv u sviti ta zberihaie vplyv u YeS. ["Nuclear diplomacy": Russia builds a third of the world's new reactors and maintains influence in the EU]. Retrieved from <https://biz.liga.net/ua/all/tek/novosti/yaderna-dyplomatiia-rosiia-buduie-tretynu-novykh-reaktoriv-u-sviti-ta-zberihaie-vplyv-u-yes> [in Ukrainian].
 19. Allison, G. (2017). *Destined for War: Can America and China Escape the Thucydides's Trap?* Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
 20. Lepskyi, M., & Lepska, N. (2023). The war in Ukraine and its challenge to NATO: Peacekeeping to peace engineering. *American Behavioral Scientist (ABS)*, 67(3), 402-426.